

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

УДК 373.2.035

С. О. Бадер

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ

Сучасне суспільство є таким, що швидко розвивається та змінюється, а, отже, змінюються умови соціального становлення підростаючої особистості та вимоги до її соціалізованості. В межах компетентнісного підходу науковці визначають низку соціальних компетентностей, які мають бути сформовані вже на етапі раннього віку, що в оновленому Законі України «Про дошкільну освіту» визначено як вік від одного до трьох років [1].

Зважаючи на такі вимоги, актуальним є аналіз особливостей соціального розвитку дітей раннього віку, зокрема дитини третього року життя, що передує новому віковому етапу – дошкільля.

Проблемі соціалізації дітей та молоді присвячено ґрунтовні дослідження О. Безпалько, А. Капської, С. Литвиненко, А. Мудрика, С. Савченка, С. Харченка. Особливості соціального розвитку дошкільників розкрито в роботах Л. Артемової, Д. Фельдштейна, О. Кононко, С. Курінної, І. Рогальської-Яблонської, Є. Субботинського та ін. Натомість, теоретичні засади процесу соціального розвитку дітей раннього віку, зокрема дітей третього року життя досліджено дещо фрагментарно та представлено загалом доробками психологів-класиків, зокрема Л. Виготського, Л. Божович, О. Запорожця, Д. Ельконіна, М. Лісіної, С. Рубінштейна. Окремі нароби з означеної проблеми висвітлено в розвідках О. Кононко, В. Рагозіної.

Отже, **мета** статті вбачається нами в аналізі особливостей соціального розвитку дітей третього року життя для ефективного планування та проектування подальшої роботи в галузі соціалізації дітей раннього віку.

Часто у науковій літературі поняття «соціальний розвиток» та «соціалізація» ототожнюються, натомість ми дотримуємося думки про те, що остання категорія є більш конкретною, а сам процес соціалізації є явищем культурно-історичним. Інакше кажучи, зміст процесу соціалізації, його механізми мають історичний характер та суттєво відрізняються в різних культурах (В. Москаленко) [2].

Зазначимо, що А. Капська, О. Мудрик, розмежовуючи категорії «соціальний розвиток» та «соціалізація», зазначають, що в першій домінуючою є ідея активності особистості, в той час як в другій – в центрі уваги знаходиться соціальне середовище, що впливає на цей самий розвиток. Тобто соціальний розвиток передбачає реалізацію певних

здатків, що властиві людині, у той час як соціалізація може означати той самий процес, але в конкретному соціальному середовищі [3].

Схожої думки дотримується О. Кононко, вважаючи, що соціалізація особистості передбачає становлення індивіда як члена певної соціальної групи, в той час як соціальний розвиток передбачає перетворення біологічного індивіда на соціальну істоту [4]. Отже, на думку вченої, соціальний розвиток є більш широким поняттям, що являє собою процес індивідуального розвитку людини в тому чи іншому соціальному середовищі.

У свою чергу, ми погоджуємось з думкою вчених та визначаємо соціальний розвиток як процес розвитку необхідних культурно-історичних характеристик, що необхідні для життя в конкретному суспільстві; кількісну та якісну зміну соціальних знань, соціально ціннісних якостей особистості, що дозволяє їй орієнтуватися в соціальному світі.

У процесі соціального розвитку дитини третього року життя відбуваються зміни у всіх сферах розвитку особистості, що детермінується низкою об'єктивних причин: по-перше, розвиваються та удосконалюються всі психічні процеси дитини (сприйняття, пам'ять, мислення, увага тощо); по-друге, активно розвивається мовлення; по-третє: на кінець третього року життя припадає так звана «криза трьох років» та феномен «Я сам» (Д. Ельконін), що сприяє формуванню психологічної автономності дитини, виокремленню власного «Я», розширенню соціальних навичок.

Так, провідним видом *діяльності* на етапі третього року життя є предметна, проте виникає прототип рольової гри, де дитина має можливість задовольнити потребу у спілкуванні, вчиться виокремлювати різні ролі. З іншого боку, сумісна діяльність з однолітками ще не розвинена, як зазначає Є. Субботинський, діти грають поруч, але не разом [5, с. 26].

Учені (О. Богініч, О. Кононко) зазначають, що на даному віковому етапі оформлюються такі види продуктивної діяльності як: малювання, ліпка, конструювання [6, с. 150]. Зазначимо, що малювання ще має хаотичний характер, дитині подобається малювати різними кольорами, фарбами, фломастерами, олівцями, пальчиками, натомість зобразити певні предмети діти ще не можуть. Знову ж таки, малювання та інші види продуктивної діяльності є своєрідною формою спілкування з дорослим, що відбувається під час сумісної діяльності – «співтворчості».

У різні види діяльності на третьому році життя дитини активно інтегрується *спілкування*, що має ситуативно-діловий характер (В. Аверін, М. Лісіна). Спілкування з дорослим у даний віковий період має свій соціальний сенс – дорослий є і зразком, і експертом одночасно. У віці від двох до трьох років дитина прагне до сумісного спілкування під час предметної діяльності та продуктивної діяльності, дорослий задає зразок дій з одного боку, з іншого – оцінює дії дитини, що закладає фундамент позитивної самооцінки та упевненості у своїх силах.

Як бачимо, спілкування поступово стає засобом сумісної діяльності з дорослим та, згодом, однолітками. Дитина вчиться домовлятися («зараз

я поїм, а потім ти мені почитаєш»), просити (дай мені ту іграшку, будь-ласка»), вербально реагувати на звернення, прохання; малюк вже може повідомити про стан свого здоров'я (сказати, якщо у нього щось болить, показати, де саме); виконувати вимоги щодо лікування (вчасний прийом ліків та нагадування дорослому про це) тощо. Дитина постійно звертається до дорослого за поясненням того чи іншого явища, кличе по допомогу у разі необхідності, уточнює призначення різних предметів та сутність явищ. У віці трьох років малюк вже веде активний діалог з дорослими та однолітками, що свідчить про успішний процес соціалізації на даному віковому етапі.

Крім того, третій рік життя дитини – період бурхливого розвитку мовлення та активного словника дітей. На цьому віковому етапі малюки здатні сприймати на слух невелику казку, розказ, вірш, зміст яких виходить за межі «тут і тепер». Під час сумісного з дорослим читання, дитина уважно слухає, ставить питання за змістом прослуханого або за картинкою у книзі; часто перебиває дорослого під час читання, щоб дізнатися відповідь на своє питання.

Ефективне спілкування у процесі сумісної діяльності – запорука успішного розвитку *самосвідомості* дитини. Третій рік життя – період активного становлення «Я» особистості. Дитина усвідомлює, що безліч дій вона може виконувати самостійно (ходити, їсти, вдягатися, розглядати картинки, гратися іграшками тощо). Така ситуація підкріплює намагання до нових самостійних відкриттів, отже, важливо, щоб поруч були терплячі батьки, які дозволяють дитині самій виконувати якомога більше дій.

У віці від двох років дитина вже володіє елементарними знаннями про себе – знає своє ім'я (інколи – по-батькові) та намагається вимовляти його; крім того, знає як звуть тато й маму. Одна з перших категорій, якою оволодіває дитина – це категорія статі. На кінець третього року життя дитина вже чітко співвідносить себе з хлопчиком чи дівчинкою. Крім того, малюк впізнає себе на фотографіях, навіть, якщо там він зображений у більш ранньому віці.

У період від двох до трьох років у дитини загостреним є почуття власності – «це – моя мама», «це – моя іграшка» тощо, тобто наявні егоїстичні прояви з боку дитини.

Під час прийому їжі дитина знає свій посуд та завжди обирає саме його, адже для неї це уособлює власне «Я» [6]. Крім того, малюк третього року життя знає, як виглядають його особисті предмети гігієни (зубна щітка, розчіска, рушник) та вказує на них, підкреслюючи їх приналежність.

Також загострюється чутливість до успіху/неуспіху власних дій з точки зору оцінки значимого дорослого. Дитина прагне похвали з боку батьків та близького оточення, часто привертає увагу до того, що вона робить з метою оцінки її діяльності («я малюю», «я катаюсь», «я буду замок» тощо). Вербальна оцінка дорослого стимулює емоційні реакції з боку дитини (радість, задоволення або розчарування), що, у свою чергу, формує певну самооцінку у дитини.

Отже, на третьому році життя відбувається становлення первинних форм самосвідомості через усвідомлення себе як окремого суб'єкта, індивідуального «Я» [7; 8].

Зазначимо, що все життя дитини на віковому етапі, що досліджується, відбувається на фоні становлення *емоційно-вольової сфери*. Так, на третьому році життя дитина відчуває значну гаму емоцій – радість, задоволення, сум, образ, збентеженість, страх тощо. Малюк радіє від нової іграшки, подарунка; відчуває задоволення після виконання дорослим обіцянки (поїдемо в парк, підемо на прогулянку, подаруємо тобі зайчика, про якого ти мрієш тощо). Також малюк може відчувати радість від власних досягнень: може хвалитися тим, що веселий, не капризує, не проситься на руки, а йде сам пішки тощо. Крім того, дитина вже здатна відчувати негативні емоції як то збентеженість (наприклад, перед відвідуванням лікаря), гнів (не може сама побудувати будову з кубиків, як результат – сльози, крик).

Більшість учених зазначають, що у віці 1,5 – 2 роки діти відчувають прагнення втішити засмучену людину, тобто виникає емоційний відгук на негативні переживання іншого. Малюк намагається втішити людину, яка хворіє, травмувалася або відчуває біль у даний момент [7], тобто у дитини третього року життя закладаються основи емпатійної поведінки.

Як бачимо, наявне певне протиріччя – з одного боку, дитина виявляє егоїстичні прояви, з іншого – починає поводитись емпатійно, тобто поведінці властива певна амбівалентність.

Серед інших особливостей соціального розвитку на третьому році життя можна виокремити удосконалення навичок самообслуговування, адже дитина, як вже було зазначено, все більше прагне самостійності. Так, малюк вже може самостійно їсти, тримаючи ложку у правій руці, виявляти власні побажання щодо їжі, намагається обґрунтувати свій вибір простими фразами. Із задоволенням малюк приймає участь в прибиранні посуду, посильній сервіровці столу, що свідчить про засвоєння соціальних моделей поведінки. Крім того, дитина дякує дорослим за їжу (інколи після нагадування). У даний період малюк володіє елементарними навичками гігієни (самостійно мие руки, витирає їх, робить спроби чистити зуби, мити себе мочалкою тощо), самостійно вдягається та роздягається [6]. Зазначимо, що набуті навички дитина намагається активно продемонструвати іншим (дорослим та одноліткам).

На кінець третього року життя дитина добре орієнтується у знайомому просторі (знає, де її будинок, найближчий магазин, упізнає різні будівлі: свій дитячий садок, лікарню, крамниці тощо), може назвати свій адрес, знає назву міста, села, де проживає тощо.

Таким чином, третій рік життя – важливий етап у розвитку соціальності підростаючої дитини. По-перше, діяльність поступово переходить від предметної до ігрової, важливе місце посідають продуктивні види діяльності (малювання, ліплення, конструювання). По-друге, іншого змісту набуває спілкування дитини з оточуючими, оскільки

дитина прагне до сумісного спілкування з одного боку, з іншого – спілкування виступає як певна співтворчість з дорослим. Модель спілкування з дорослим дитина поступово відтворює у відносинах з однолітками. По-третє, якісно нові зміни відбуваються в сфері самосвідомості: дитина поступово входить у фазу «Я сам», намагається бути більш самостійною, прагне до індивідуалізації. Поряд з цим, постійно потребує позитивного схвалення з боку дорослого, його підтримки. Емоційний фон дитини третього року життя все ще є нестабільним, дещо ситуативним. Удосконалюються навички орієнтації у просторі. Означені характеристики свідчать про перехід дитини до наступного етапу соціального розвитку – періоду дошкільного дитинства.

Список використаної літератури

1. **Закон України** «Про дошкільну освіту». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <https://zakon.help/law/2628-III/edition28.09.2017/page1>
2. **Москаленко В. В.** Соціалізація особистості: монографія. / В. В. Москаленко. – К. : Фенікс, 2013. – 540 с.
3. **Мудрик А. В.** Соціальна педагогіка / А. В. Мудрик. – М. : Академія, 2000. – 200 с.
4. **Кононко О. Л.** Особистісне зростання у ранньому віці: суть та умови сприяння / О. Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 2006. – № 10. – С. 3–7.
5. **Субботинский Е. В.** Ребенок открывает мир. Кн. для **воспитателя** дет. сада / Е. В. Субботинский. – М. : Просвещение, 1991. – 207 с.
6. **Програма розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко»** / О. Л. Богініч [та ін.]. ; М-во освіти і науки України. – К. : ВКТФ Кобза, 2004. – 192 с.
7. **Кононко Е. Л.** В мире раннего детства / Е. Л. Кононко. – К. : Рад. школа, 1985. – 119 с.
8. **Рогозіна В. В.** Дитина раннього віку: особливості зростання. / В. В. Рогозіна // Збірник наукових праць «Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді». – Вип. 19.– 2015. – Кн. 1. – С. 174–183.

Бадер С. О. Особливості соціального розвитку дітей третього року життя

Стаття присвячена проблемі соціалізації та соціального розвитку дітей раннього віку, зокрема дитини третього року життя. Проаналізовано можливості дитини у різних видах діяльності та спілкуванні, схарактеризовано особливості становлення сфери самосвідомості дитини. Визначено коло соціальних навичок дітей означеного вікового періоду.

Ключові слова: діти третього року життя, ранній вік, соціалізація, соціальний розвиток, соціальні навички.

Бадер С. А. Особенности социального развития детей третьего года жизни

Статья посвящена проблеме социализации и социального развития детей раннего возраста, а именно детей третьего года жизни.